

STM 1990

**Med Maria valt det bästa
Kring ett nyfunnet Romanbrev**

Av Britta Bengtsson och Eva Helenius-Öberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författarna.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Med Maria valt det bästa

Kring ett nyfunnet Romanbrev

Av Britta Bengtsson och Eva Helenius-Öberg

Bakgrunden

En central gestalt i professor Ingmar Bengtssons rika forskarliv var Johan Helmich Roman. Instrumentalmusiken ägnade han sin metodiskt banbrytande avhandling. I anslutning därtill liksom senare under professorstiden tillkom uppsatser, alltid skrivna med den fina närhet och samtidigt distans till materialet, som röjer den suveränes behärskning av sitt ämne — det är få förunnat att göra vetenskap till skön konst. Vokalmusiken återstod. Den ville han ägna sin tid som emeritus, befriad från administrativa plikter och ansvar för ämnet. Vid sitt frånfälle hade han bl.a. en katalog däröver i långt framskridet arbetsstadium.

Hösten 1988 företog Ingmar Bengtsson jämte sin hustru en forskningsresa genom Sverige, som bl.a. förde till Stifts- och landsbiblioteket i Linköping. Där påträffade de en inte tidigare uppmärksammas källa, ett brev, som ger en sällsynt ögonblicksbild av Roman mitt i sitt skapande. Givetvis avsåg Ingmar Bengtsson att själv publicera det och har också gjort förarbeten för detta. Å hans vägnar överlämnas brevet härmed till offentligheten.

Brevet

Ädel och Högagtad Herre.

Tilräkna ej, det som brister uti | Öfverskriften, en, som illa hör, huru | Lycka handlar med Värdighet, och om | förtjäna och förvärfva äro ständigt blefne synonyme. Et med Snäckpost, under vägen vilse skridit, men rätt kiär kommit Vedermäle af Gunstig Åtanka, | erkännes med all Tacksamhet.

Med hugnad spordes Öfversättningen af Virgili Aeneis fullbordad, och huldt | gillad. Miste ej Georgica sin rätt, | önskas utan tvifvel af många, som om | de rådt, hadde Upmuntran gifvits, at | också se Homeri Iliad i Svensk drägt. Likväl är bästa Val redan lyckligt giordt, när Davids härliga

Psaltare blifvit tolkad, och är således | med Maria valdt den bästa delen. Högeligen förbunden för den nöjsamma | försmak mig gifvits af Lyckad Flits | Frukt, gläder mig hoppet, at enligt | et huldt Löfte gynnas med flere, och fast Sielfkänsla vitnar mot hågen at kunna räknas bland de | få, som läsa rätt, vare dock mig | tilstaddt, at i Enslighet gnola, Ord som borde värdigt siungas och uppbyggligt | höras. Huru Vålmening dem här gno- | lar, ses af närlagde försök. Utber mig | at därvid blifva onämnd, hälst som, likligast | vinner mild uttydning, pligtig tjenst af dold tienare.

At under enslig lefnad | fika efter Allmänhetens bifall, har billigt | blifvit liknat deras handel, som räddat | armar och ben utur trängsel, men lämnat | i sticket siäl och hug. Mit hänseende | är, at medelst Tacksamhet, vinna, Värdig | Mans hulda Åtanka. jag är med | ständig högaktning

Ädel och Högagtade Herrens

Calmar

gubbron Jan. 10

1757

ödmiuketjenare

j: h: romann

Källa: LSLB W 25:29, fol. 223r-224v.

Huvudpersonerna

Brevet är skrivet med Romans klara och tydliga piktur. Det är daterat den 10/1 1757, då han således hade mindre än två år kvar att leva. Det är ställt till en ”Ädel och Högaktad Herre.” Hans namn var Anders Nicander (1707-1781).

Som så många andra vittra män vid denna tid var Nicander ämbetsman. Prästson från Näshult i Småland inskrevs han 1724 vid Lunds universitet och verkade från 1728 som informator i Stockholm, där han 1732 antogs såsom auskultant i Svea hovrätt och senare aktuarie i Tullarrendesocietetens kansli, innan han 1737 såsom kontrollör vid stora sjötullen förflyttades till Västervik. Där stannade han till sin död 1781, från 1751 ombudsman för manufakturkontoret, från 1755 packhusinspektör.

För eftervärlden är Nicanders ämbetsmannabana oväsentlig. Det är som skald och översättare, främst av latinsk poesi, man minns honom. Samtiden hugnade honom 1762 för denna sin penna med professors namn och värdighet. Med förkärlek använde han sig av hexameter enligt sin egen verslära och excellerade i att pressa in språket i eiteostica, akrostica, anagram o.dyl.¹

Möjligheterna till kontakt mellan Roman och Nicander kan ha varit många, från 1728, då Nicander kom till Stockholm, och Romans liv ut.² De kan ha mötts kring Vetenskapsakademiens språkvårdande verksamhet, till vilken båda bidrog inom sina respektive områden. De hade åtminstone en gemensam bekant, kyrkoherden i Tryserum, Hannäs och Fågelviks församlingar Henric Jacob Sivers (1709-1758), som under 1750-talet kan ha stimulerat kontakterna dem emellan.

1 För Nicanders biografi och författarskap se Torkel Stålmårcks artikel för *Svenskt biografiskt lexikon* bd 26, Stockholm 1989, jämte där anförd litteratur.

2 Se Ingmar Bengtsson, *Åkthetsproblemet* och en vitter tullkontrollör. (Om J.H. Roman och A. Nicander) Festskrift Jens Peter Larsen 1902 14/6 1972. Köpenhamn 1972. S. 230.

Sivers, som var född i Lübeck där fadern var director musices och collega scholae vid gymnasiet, kallades 1746 av Adam Horn för sin vackra lärdom till kyrkoherde i Tryserum. Han producerade också vers, ”några 100 Carmina vid allehanda tillfällen författade på Latin, Tyska och Svenska”.³ Det bör ha varit verksskrivandets hemligheter som förenade honom med Nicander i en vänskap, som åtminstone den senare omnämner med värme och tacksamhet. Musikersonen Sivers bör därtill ha haft en särskild känsla för örats konst och därmed en naturlig kontaktyta mot Roman i kretsen kring Adam Horn. De tre har i skilda konstellationer samarbetat vid olika högtidligheter i Tryserums kyrka. Så har skett för Romans del vid orgelinvigningen 1746. Vid festgudstjänsten 1751 framfördes mycken skön musik, möjligen av Roman, även om han själv då inte var närvarande.⁴ Så har skett för Nicanders del vid återinvigningen 1754 av den omgjutna storklockan, för vilken han författat ett eostichon.⁵

Situationen

Brevet är skrivet i Kalmar, närmare bestämt i ”Gubbron”, troligen ett värdshus, där Roman tagit in vid ett av sina sällsynta besök i staden.⁶ Möjligen syftar brevet första mening på att han nåtts av budet om att Nicanders tredje hustru dött tio dagar tidigare, den 1/1 1757. De båda synes vid denna tid stå i tämligen regelbunden kontakt med varandra, ty Roman tackar därefter för svar (”Vedermäle”) från Nicander, vilket, ehuru vilsekommet med postbåten, likväl nu ”rätt kiärkommit” var honom tillhanda.

Därpå framför Roman sitt ärende. Det rör Nicanders författarskap och hans eget skapande. Med tillfredsställelse har Roman erfarit, att Nicander avslutat sin översättning av Vergilius’ Aeneid. De två första sångerna hade tryckts redan 1751, men nu förelåg således hela verket.⁷ På mångas önskan kunde Nicander därefter ha fortsatt med Vergilius’ Georgica, och då han 1752 överarbetat G. Palmfelts översättning av Eclogae, skulle

3 För Sivers’ biografi se bl.a. personalia i Andr. Olav. Rhyzelius’ likpredikan *En rätteligen Sörgande Syndares Fullkomlige Tröstare...När Doctor Henric Jac. Sivers...Blef...högtidel. begrafwen...* Linköping [1758] (Ex. i KB). Om Sivers’ samlingar och utgivna skrifter se bl.a. Aron Westén, *Svenska Kongl. Hof-Clericiets Historia* I:3 1719-1812. örebro 1814, s. 240 ff. - ”Brudgum har för Vers fått Lager” heter det i ämbetsbrodern David Evensons hyllningsdikt vid Sivers’ giftermål 1737 (verser till och över enskilda personer, vol. 1736-1738 nr 29, HJ Sivers, bröllop 22/9 1737, KB).

4 Se härom Ingmar Bengtsson, *J.H. Roman och hans instrumentalmusik*. Uppsala 1955. S. 50.

5 HJ Sivers, *Kyrkio=Klockor, Såsom Gudi behageliga, nödwändiga och nyttiga, I anledning af Psalm. 150:5. År 1754 then 7 Julii, Uti en Klocke=Predikan...Betrachtada och föreställda...* Linköping 1754. S. 12.

6 En tolkning av ortnamnet ”Gubbron” såsom krog eller värdshus har föreslagits av Sten-Bertil Vide, *Ortnamn och tradition. Några exempel från en smålandssocken*. Svenska ortnamns-sällskapets årsskrift 1952-54, s. 32. Vänligen meddelat av Leif Nilsson vid Ortnamnsarkivet i Uppsala i brev till fru Britta Bengtsson.

7 HJ Sivers, *Westerwicks Stads HISTORIA Och Beskrifning*. Linköping 1758. S. 327.

Vergilius' diktning därmed ha förelegat i komplett översättning. Också Homeros' Iliad skulle ha kunnat iklädas svensk språkdräkt. Men enligt Romans åsikt hade Nicander gjort det bästa valet för sitt fortsatta arbete, då han i stället velat tolka Davids psaltarpsalmer. Likt den bibliska Martas syster Maria, som åsidosatte jordiska sysslor och tog till sig Jesu ord vid Mästarens fötter, hade Nicander därvid utvalt åt sig den goda delen (Luk. 10:42).

Sedan kommer Roman in på sig själv. Han tackar för de psaltartexter Nicander sänt honom och ser i enlighet med givet löfte fram mot att erhålla flera. Så bifogar han en egen komposition.

Musiken

I främst MAB:Ro 78 c finns tonsättningar till en serie om fjorton psaltarparafrafer på hexameter, vilka samtliga föreligger i Romans autograf. Sambandet mellan dessa och Nicanders "Konung Davids Psaltare på svensk heroisk vers" (LSLB W 34:5) har Ingmar Bengtsson tidigare visat (1972:219 ff.). Det nu påträffade brevet preciserar tillkomsttiden för dessa Romans tonsättningar.

Roman tackar i brevet för nöjsam "försmak...av lyckad Flits Frukt" och ber om fler texter, vilket rimligen bör betyda, att han befinner sig i början av sitt arbete. Nicander däremot synes i allt väsentligt vara färdig med sitt. I brev av den 16/2 1757 till domprosten i Linköping Petrus Filenius, där han är villrådig beträffande korrekt läsning av texterna till Ps. 16 v. 2 och 3 jämte Ps. 76 v. 11, talar han om detta verk såsom avslutat — "Jag har wäl försökt at sätta Davids Psaltare på svensk heroisk Vers; men åtskilliga swårigheter hafwa mött mig. Danske Bibeln, såsom närmast tolkad efter Grundspråket, har warit min ledare..." (LSLB W 25:29). En förmodan att psaltarparafraferna inlett sviten av bibelbearbetningar — därutöver "Jesu Syrachs gyllne ABCD", Karlskrona 1759; "Konung Salomos ord-språk", Kalmar 1760 samt "Konung Salomos predikare-bok", Kalmar 1761 — synes på denna grund hållbar, och det ligger nära till hands att förlägga deras tillkomsttid till 1750-talets mitt. De bör i varje fall ha slutförts vid denna tid.⁸

Därmed skulle vi få en *terminus post quem* för dessa Romans sånger. Tonsättningen av Ps. 124 "Hadde ej Israels Gud oss nära vid handene varit" föreligger i två utskrifter av Roman (MAB:Ro 77 c s. 91-95 respektive MAB:Ro 78 c s. 105-109). Den första av dessa bär liksom merparten av sångerna i denna volym påteckningen "Roman" med äldste sonens piktur. Johan Helmich Roman jr avled ju den 24/12 1757, vilket tidfäster åtminstone Ps. 124 till detta år. Ett halvår senare, enligt brev daterat den 1/6 1758, var Roman själv så

8 Se härom Bengtsson 1972:231.

sjuk i sin cancer, att han knappt orkade skriva — ”En långvarig svår sjukdom har nedslagit mig, at jag ock förgäter äta mit bröd, har dock nu skridit från sängen til pulpeten, likare et Skeleton, än at kunna giöra en Brefställares syssla”.⁹ I detta tillstånd har han svårligen kunnat komponera.

Tillkomsttiden för Romans tonsättningar av Nicanders psaltarparafraser bör mot denna bakgrund rimligen förläggas till en period, som sträcker sig från slutet av 1756 till att omfatta året 1757, möjligen även början av 1758. I ”Junij 1756” daterade Roman sin tonsättning av Ps. 11 v. 1 ”Jag förtröstar på Herran” till text enligt Karl XII:s Bibel.¹⁰ Mycket talar för att av bibeltexterna just Psaltaren varit Romans aftonsång i livet och Nicanders parafraser däröver en inspirationskälla till den sista musik han skapade.

9 Brevet utgivet och kommenterat av I. Bengtsson i uppsatsen Roman som orgelsakkunnig. *STM* 42 (1960) s. 110.

10 Romans tonsättningen av Ps. 11:1 föreligger i två autografer, en daterad (MAB:Ro 81) och en odaterad (MAB:Ro 78 c). Om tidigare dateringsförslag av Romans andliga sånger se Bengtsson 1972:222 och 231.

Summary

In the autumn of 1988, Britta and Ingemar Bengtsson found a previously unnoticed source for information concerning Johan Helmich Roman's (1694-1758) religious songs: a letter, dated in the town of Kalmar on Jan 10th, 1757. It is addressed to Anders Nicander (1707-1781), a warehouse inspector in the town of Västervik. Nicander is best known as a poet and translator of, among other, latin poetry. The letter deals with Nicander's authorship and Roman's own composing. First, there is a commentary on Nicander's choice of texts for his translations. Nicander could have dealt with classical texts, such as Virgil's *Georgica* or Homer's *Iliad*, but he chose to work on David's *Psalms*. In Roman's words, Nicander thereby, like Mary, and as opposed to Martha, "hath chosen that good part" (St. Luke, 10:42). Thereafter, Roman thanks Nicander for the texts based on the Psalms he has sent him and looks forward to receiving further texts, as previously promised. He encloses a composition of his own as well.

This newly found letter precises thus the time of creation of a series of compositions by Roman, based on fourteen paraphrases on the Psalms by Nicander. Nicander ought to have finished his work on "*King David's Psalms in swedish heroic verse*" by the mid 1750's, while Roman had just commenced his work when the letter was written.. Roman, therefore, ought to have composed these songs from the end of 1756 until possibly the beginning of 1758. There is a lot that suggests that the *Psalms* were, in effect, Roman's evensong, and that Nicander's paraphrases were a source of inspiration for the last pieces of music he composed.